

Život i djelo samotnika iz Like

Ante Starčević: ideali slobode i prava. Pavo Barišić. Zagreb: Školska knjiga, 2022, 311 str.

Političko-nacionalnim djelovanjem Ante Starčevića uspostavljena je jedna od temeljnih hrvatskih nacionalno-integracijskih ideologija 19. stoljeća. Starčević je postao nezaobilazna referentna točka hrvatske povijesti, prema kojoj su se određivali naraštaji stasali i nakon njegove smrti. Istraživački interes za Starčevićev život i djelo, idejno naslijeđe te položaj u dosadašnjoj historiografiji, vidno je intenziviran prethodnih godina. Naime, 2021. obilježena je 125. godišnjica smrti, a 2023. još i 200. obljetnica rođenja Ante Starčevića. U tom je vremenskom intervalu 2022. objavljena znanstvena monografija filozofa Pave Barišića s Fakulteta hrvatskih studija pod naslovom *Ante Starčević: ideali slobode i prava*, koja je u nakladništvu Školske knjige već godinu dana kasnije dobila 2. izdanje. No Barišićevo znanstveno zanimanje za Starčevića znatno je dužega trajanja. Objavio je 1996. monografiju *Filozofija prava Ante Starčevića*, nakon što je prethodne godine priredio za tisak njegove *Govore*. Starčevićeve *Izabrane političke spise* Barišić je priredio 1999. godine. Nakon toga je objavio i veći broj znanstvenih članaka o Anti Starčeviću. Stoga najnoviju monografiju *Ideali slobode i prava* treba promatrati kao dokaz kontinuiranoga Barišićeva bavljenja Starčevićem, ujedno i svojevrsnu krunu tih istraživanja.

Iz Barišićeve *Bilješke o tekstovima* (302–303) proizlazi da su pojedini dijelovi ove knjige objavljeni prvi put, dok su neki bili prethodno objavljeni, ali su za potrebe monografije prerađeni, skraćeni ili dopunjeni. Monografija je objavljena kao luksuzno divot-izdanje. Opremljena je velikim brojem fotografija u boji, od kojih se mnoge prvi put pojavljuju u tiskanom obliku. U *Predgovoru* (6–9) Barišić ističe da je želio „ocrtati životni put i razgranatu stvaralačku djelatnost Ante Starčevića“ i „potaknuti na razmišljanja i otvoriti rasprave o idealima vladavine puka, slobode i pravedna ustroja društva“. Taj pothvat Barišić je poduzeo na 311 stranica, a sadržaj je podijelio na osam poglavlja iza kojih slijede *Zaglavak* (288–294), *Bibliografija* (295–301), *Bilješka o tekstovima* (302–303), *Kazalo imena* (304–309) i *Bilješka o autoru* (310–311).

U prvome poglavlju *Ideal vladavine naroda* (11–69) autor donosi pregled spoznaja o Starčeviću na temelju dosad objavljenih radova, pri čemu se ističu djela Kerubina Šegvića i Josipa Horvata. Utvrđuje se utjecaj strica Šime Starčevića na mladoga Antu, koji se ponajviše ogledao u zanimanju za politiku i frankofilskim pogledima. Razmatra se politički značaj Ante Starčevića i njegov sustav ideja. Naime, s obzirom na neobičnu sugestivnost i karizmatičnu uvjerljivost Starčević je ostvario utjecaj na različite krugove hrvatskih intelektualca u rasponu od Antuna Gustava Matoša do Miroslava Krležu. Barišić prepoznaje tri ključna idejna vrela Starčevićeve političke filozofije: naslijeđe aristotelovske praktične filozofije u izvornoj povezanosti etike i politike, državu kao zajednicu koja omogućuje dobar i čudoredan život svojih ljudi i, najzad, demokratski ustroj države postavljen u novovjekovnoj izgradnji na ideji ljudskih prava i slobode. Starčevićeva misao sadržana je u njegovim tekstovima. Autor knjige procjenjuje da je u razdoblju od 1879. do 1894. objavljeno oko dvije tisuće Starčevićevih novinskih članaka, a da ukupan opus u raznim publicističkim žanrovima doseže gotovo 20 000 autorskih stranica. Kritičkim pisanjem, književnim stilom i demokratskim idejama znatno je utjecao na mlađe pisce, koji se pri razmatranju društvenih pojava priklanjaju pravaškoj orijentaciji i okreću prema realizmu i naturalizmu.

U drugome poglavlju *Alma mater Pestiensis* (70–109) Barišić piše o razdoblju Starčevićeva studija na Kraljevskom sveučilištu u Pešti, koje je odigralo značajnu ulogu u obrazovanju studenata iz hrvatskih zemalja Habsburške Monarhije. Na temelju arhivskoga gradiva Barišić najprije razmatra povijest tog sveučilišta, a zatim donosi podatke o hrvatskim polaznicima teologije od 1824. do 1848. godine. Posebna je vrijednost ovoga poglavlja u tome što donosi do sada neobjavljene podatke o akademskim rezultatima, ne samo Ante Starčevića nego i Eugena Kvaternika i Josipa Jurja Strossmayera. Sâm Starčević na trećoj se godini uzdigao među najbolje studente. Nakon početnoga novačkoga prilagođavanja profesorima i ozračju na Kraljevskom sveučilištu načinio je put od prosječnog studenta prema statusu *eminensa*. Diplomom doktora filozofije stekao je ranije, a primivši svjedodžbu o završenoj trećoj godini studija teologije u svibnju 1848. namjeravao se vratiti u Peštu i položiti preostale ispite iz crkvenoga prava i pastoralne teologije. No politički razvoj događaja u Monarhiji revolucionarne 1848. sve je preokrenuo u drugom smjeru. Upravo su na Peštanskom sveučilištu stasale i sazrijevale ključne prevratničke intelektualne snage u Ugarskoj. Međutim, ovdje se obrazovala i elita koja će se uključiti u političku arenu i istaknuti ideju nacionalne samobitnosti i u hrvatskim zemljama. Upravo su peštanski studenti Strossmayer, Kvaternik i Starčević postali istaknuti politički prvaci Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća.

U trećemu poglavlju *Pisac političkih iskrica* (110–147) Barišić razmatra autorstvo *Političkih iskrica*, jednog od „najsajnijih bisera filozofijsko-pravne i političke tematike napisanih u 19. stoljeću na hrvatskom jeziku“. Ovaj niz od 24 aforizma objavljen je od 10. prosinca do 20. siječnja 1849. u *Slavenskom jugu* te potpisan inicijalima – A. Z. U knjizi *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939.* publicist Josip Horvat njihovo autorstvo pripisao je Ivanu Mažuraniću. Raščlanjujući sadržaj i stil kojim je serijal napisan te ga uspoređujući s filozofijsko-pravnim i političkim stajalištima dvaju pisaca, Barišić nizom argumenata dolazi do drugačijega zaključka kako bi autor ipak mogao biti Ante Starčević. Zaključuje da je tekst *Političkih iskrica* bliži Starčevićевой žestini, nego Mažuranićevoj mirnoći; one su ogledni primjer teksta u kojemu nema diplomacije i pomirljivosti. Autor *Političkih iskrica* odgovara opisu pisca koji piše teškom rukom, tvrdim perom, debelom riječi i neuglađenim govorom. Ta, međutim, neuglađenost nije u stilu pisanja koji je klasičan, već u načinu na koji izbjegava diplomatsko kazivanje. Usporedbe i argumenti zaista potvrđuju da su i Starčević i Mažuranić mogli napisati ovaj tekst. Međutim, stil, jezik, forma, sadržaj, nazori i poruke uspoređeni s njihovim cjelokupnim stvaralaštvom, prema Barišiću znatno više govore u prilog autorstvu Ante Starčevića.

U četvrtom poglavlju *Ban Mažuranić i stekliš Starčević* (148–183) analizira se odnos dvije istaknute figure hrvatske političke povijesti, koje su se uglavnom nalazile na suprotstavljenim stranama. Koliko god njegova privatna korespondencija pokazuje da mu je javna služba bila neugodan teret u kojemu nije uživao, Mažuranić je bio čovjek vlasti. S druge strane, Starčević je uvijek bio oporbenjak, buntovnik i stekliš, koji članovima svoje stranke ipak savjetuje da se ne trebaju uklanjati javnim poslovima i državnim službama ako mogu doprinijeti općemu dobru. Mažuranić je prilagodljiv okolnostima, a Starčević nepopustljiv. Mažuranić je pragmatičan, fleksibilan i sklon kompromisu, a Starčević tvrd, osoran, odrješit i beskompromisan. Zajedničko im je što ne dolaze iz plemićkih krugova, za čije su pripadnike bile predodređene politička i vojnička karijera, nego iz pučkih, seljačkih slojeva. I jedan i drugi zagovarali su vladavinu prava, demokraciju i ostale progresivne ideje svoga vremena. Dok je Mažuranić udario temelje modernom pravosuđu,

upravi i školstvu, Starčević je postavio okvir moderne nacionalne samosvijesti i državne samostalnosti. Mažuranić je rješenje hrvatskoga pitanja nalazio u sklopu Monarhije, dok je Starčević zagovarao narodnu samostalnost zasnovanu na povijesnome državnom pravu. U mladosti su obojica bili ilirci. Nakon detaljne komparativne analize Barišić zaključuje: „Gradili su vlastita djela na načelima osebjune filozofije prava i čvrstih čudorednih načela te su, svaki na svojem položaju i u skladu s tim vlastitim uvjerenjima radili na jedinstvenom općem dobru čak i kada su bili suprotstavljeni“. Možda i na tragu ideje o nacionalnoj pomirbi, Barišić u svojoj analizi nastoji što više približiti Starčevićeva i Mažuranića, no ostaje dojam da su razlike među njima bile veće nego što to proizlazi iz autorove analize.

U petom poglavlju *Romantik ili idealist* (184–207) postavlja se pitanje pripadaju li djela Ante Starčevića romantizmu ili idealizmu. Na prvi pogled bilo bi očekivano da će se Starčevića smjestiti među književne realiste jer je upravo on nadahnuo niz sljedbenika i nastavljača koji su dali najveće doprinose književnom realizmu, pa i naturalizmu u Hrvatskoj. Međutim, naslanjajući se na prosudbe Slavka Ježića i Ante Posavca, Barišić dolazi do zaključka da kod Starčevića prevladavaju ideali humanizma i romantizma nad realizmom. U sav realizam, posvjedočen u životu i politici, Starčević poput romantičara polazi od vidika idealizma. Njegovo je književno stvaralaštvo, kao i životna filozofija, zasnovano na uvjerenju da su ideje ono što pokreće povijesna zbivanja i određuje stvarnost. A upravo je romantika do vrhunca uzdizala ideale prema kojima je ravnala i uljepšavala grubu stvarnost. Starčević je objavio šest pjesama, tri drame, dva putopisa, niz jezičnih i povijesno-književnih ogleada, feljtona i polemika, dvije humoreske, pet poslanica, prijevode Anakreontovih začina, dijelova Biblije itd. Prema tome, Starčević je jedan od najplodnijih hrvatskih književnika u razdoblju od 1845. do 1860, autor snažna izričaja i duboke izvornosti, izgrađen na vrhunskim umjetničkim uzorima. I kad je prešao iz književnosti u politiku, svoje parlamentarne govore, predstavke i političke programe piše u skladnom književnom stilu. Njegova *Pisma Magjarolacah*, započeta 1867, a sabrana u knjigu 1879, smatraju se najčitanim književnim štivom na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću. Barišić drži da u Starčevićevu književnom opusu pretežu elementi romantizma nad realizmom: „Koliko god nastojao oslikati stvarnost vjerno i kako čuti stvarni život, iza njegovih opisa zapravo se krije mjerilo i uzor, vrjednota i ideja, istina i pravda prema kojoj rasuđuje zbiljski svijet. Po tome je velik i nenadmašan svjedok i ljetopisac hrvatske stvarnosti, nadahnut europskom starinom i klasikom.“

Kroz šesto poglavlje *Istina i opsjene* (208–249) Barišić minuciozno razrađuje Starčevićovo nadahnuće djelom francuskoga prosvjetitelja i filozofa Jean-Jacquesa Rousseaua. Pritom komparira njihova djela: Starčevićev pučki igrokaz *Selski prorok* i Rousseauovu operu *Le Devin du Village*. Obojica u svojim djelima veličaju skromnost, poštenje, čežnju za istinom, jednostavnost i prizore iz pastirskog i seljačkog života. Kroz njihov se opus provlači motiv raskrinkavanja opsjena i prokazivanje opsjenara u društvu, nemilosrdna kritika izvještačenosti i prepredenosti samozvanih proroka i slavjenih kumira. *Selski prorok*, prepun dubokoumnih pučkih izraza i refleksija, prvi je sačuvani igrokaz iz pučkog života iz razdoblja hrvatskoga narodnog preporoda. Djelo svjedoči istinama i zabludama ljudi u ličkim selima. Starčević je uveo filozofske aforizme u kazališnu predstavu, te svojim dramskim djelom dao znatan doprinos polaganju temelja refleksivnom pučkom kazalištu u Hrvatskoj.

Sedmo poglavlje *Sloboda i republika* (250–261) Starčevića prikazuje kao pristašu ideja Francuske revolucije i prava narodnosti, koji je svojim djelima i političkim radom postavio

teorijske osnove moderne hrvatske nacije i države. Država je za nj čudoredno zajedništvo ili „zajedništvo dobra življenja“ prema činorednim zakonima. Pripremajući se temeljito za svoje govore, uspio je vlastite liberalne političke nazore prenijeti u puk. Pod utjecajem ideja Francuske revolucije jedan od osnovnih pojmova koji Starčević tematizira u svom djelu jest pojam slobode koji određuje kao stožernu odrednicu čovjekova opstanka u svijetu. Ideja slobode ugrađena je i u osnovu države. O ljudima sužanjske naravi piše satirično i ironično. Polazeći od uvida da „sloboda bez zakona ne može biti“, u žarište razmatranja slobode građana u državi postavlja pitanje o pravu i pravednosti, zakonu i zakonitosti. U uvijek otvorenu pitanju o tome prethodi li pravo državi ili je država prije i iznad prava, Starčević se odlučuje za primat prava i pravednosti što je klasična liberalna postavka. Starčević kreće od toga da suverenstvo dolazi od naroda i da su svi ljudi pred zakonom jednaki. Njegova je pak originalnost u tome što je u Hrvatskoj u 19. stoljeću nastojao razviti teoriju prava i u okviru te teorije ideju samostalne i neovisne hrvatske države.

U osmom poglavlju *Ljevica ili desnica* (262–287) autor ističe da je neopravdano Starčeviću idejno-političku ostavštinu jednodimenzionalno smjestiti na desni politički spektar. Protivno uobičajenim shvaćanjima, Barišić polazi od toga da Starčevićovo političko djelovanje od prvotnih artikulacija 1848. i prvih tekstova u *Slavenskom jugu* pa do smrti 1896. pripada lijevom krilu. U prilog tome zaključku, među ostalim, navodi: „Pravaški su zastupnici u Saboru demonstrativno sjedali u stolce na lijevoj strani dvorane. Zagovarali su političke ideje koje su od velike Francuske revolucije 1789., kada se izvornom oblikuje lijevo i desno, pripisuju ljevici: republikanstvo, sloboda, jednakost, bratstvo, ljudska prava, zauzimanje za obespravljene, pravo narodnosti, ideja državne samostojnosti. Starčević je zatočnik prava i slobode kako pojedinaca tako i naroda. (...) Odobravanje pri njegovim govorima dolazilo je u pravilu s ljevice, a upadice i osporavanja s desnice. Izričito se mogu pronaći svjedočanstva o tome u zapisnicima više sjednica Hrvatskoga sabora od 1881. pa do posljednjega govora koji je održao u sabornici 17. kolovoza 1892.“. Premda Barišić taj podatak u knjizi ne navodi, zanimljivo je primijetiti da je i August Cesarec, hrvatski književnik komunističke orijentacije, pravaštvo smatrao „najljevijom ljevicom“. No, Starčevićev idejni okvir, kao što i Barišić ispravno zaključuje, obuhvaća ideje koje se mogu pronaći i na lijevom i na desnom političkom spektru. Unatoč tome, autor ni na kraju analize ne napušta zaključak da Starčevića treba ponajprije promatrati ponajprije na lijevom spektru. Međutim, može se Starčevića i drugačije promatrati. Iz današnje perspektive govoreći možda bi bilo najpreciznije opisati ga kao klasičnoga liberala. Ideje pak klasičnog liberalizma u nekim se aspektima podudaraju s konzervativnim idejama. Štoviše, na jednom će se mjestu Starčević deklarirati kao konzervativac torijevskog tipa. Bio je načelni protivnik revolucionarnih metoda, inspiriran načelima, a ne praksom Francuske revolucije, pogotovo ne jakobinskom. Također je bio legalist, uvjeren da revolucije uvijek donose narodu više štete nego koristi. Na konzervativna mjesta u njegovoj ideologiji upućuje i često isticanje važnosti povijesnog iskustva. Sve nas navedeno upućuje na ponešto različit zaključak od Barišićeva, ali ćemo se složiti s time da Starčevića treba promatrati onkraj današnjih podjela lijevo-desno.

Zaključno govoreći, monografija Pave Barišića *Ante Starčević: ideali slobode i prava* vrijedan je doprinos istraživanjima lika i djela Ante Starčevića i pravaške ideologije. Njome se Barišić potvrdio kao jedan od ponajboljih poznavatelja filozofije i politike *samotnika iz Like*. U knjizi se ne ponavljaju samo opća mjesta. Autor nesumnjivo pokazuje odlično poznavanje dosadašnjih dosegâ historiografije, ali donosi i nove znanstvene hipoteze i

zaključke na temelju novih istraživanja. Nadamo se da će knjiga poslužiti kao poticaj daljnjim istraživanjima jer, na žalost, većina Starčevićeve pisane ostavštine do danas nije objedinjena ni objavljena. Zato je Barišićev prijedlog o kritičkom izdavanju Starčevićevih izabranih djela utemeljen i poticajan, jer bi se tako odužilo velikanu hrvatske povijesti, ali i učinilo njegove tekstove dostupnijim za potrebe daljnjih istraživanja.

Davor Dijanović

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,

Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb

Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*